

Del tre: *Analys* – *Genius Loci*

Hur ska man veta hur en ny stadsdel ska se ut när man gör ett tillägg till en stad? Det lättaste är att utgå från en analysmodell, som visar på hur ett områdes förutsättningar bäst kan tas till vara. Det finns många vägar att gå för att analysera en plats. I detta examensarbete har använts en metod framtagen av Christian Norberg-Schulz, som beskrivs i hans bok *Genius loci*. Meningen med denna analysmetod är att få fram *Genius loci*, eller på svenska platsens själ. I detta avsnitt beskrivs Norberg-Schulz analysmodell, och de parametrar som ingår.

Place?

Vad är en plats? En plats är en speciell, specificerad del av vår omgivning. En helhet som består av bl.a. form, yta, färg. En avgränsad rymd vi kan uppfatta med våra sinnen.

The phenomenon of place

Vår vardag består av olika konkreta fenomen. Människor, föremål, blommor, skogar, stenar, städer, solljus, luft, dag och natt, och skiftande årstider.

The structure of place

Landskapet bestämmer i stor utsträckning platsens struktur. Hur rymligt, rumsligt det uppfattas, geometrier, kanter, ytor, skillnader i vertikalplan och i horisontalplan.

The spirit of place

Genius loci är ett romerskt begrepp. Enligt den gamla romerska tron har varje väsen sitt *genius*, sin skyddsande. Denna ande ger liv åt människor och platser, följer dem från födseln till döden, och avgör deras karaktär eller grundläggande egenskaper. Även gudarna hade sina *genius*, det visar hur fundamentalt begreppet var. *Genius* avgör hur en sak är, eller vad det strävar

efter att vara.

Genius loci, platsens själ, bestäms av en mängd faktorer. I en stad har arkitekturen en mycket stor inverkan på hur en plats uppfattas eller upplevs. Arkitekturens syfte är att ge människan någonstans att bo. Det räcker dock inte med att förse människan med en plats att sova och äta på, och rent praktiska städer, utan för att människan ska trivas behöver arkitekturen tillföra något extra, med andra ord konkretisera platsens själ.

Natural place

Denna del går ut på analys av naturlandskapet på platsen. Saker som tas upp i denna del är landskapet, klimatet, mm.

The phenomena of natural place

Föremål, ordning, karaktär, ljus och tid är enligt Norberg-Schulz de grundläggande kategorierna för att förstå och uppfatta miljön omkring oss. Men där föremål och ordning är fysiska, rumsliga, refererar karaktär och ljus till en mer allmän känsla på platsen. Tiden gör att man kan mäta varaktighet eller förändringar. Dessa egenskaper för en given plats vid en given tidpunkt avgör platsens själ.

The structure of natural place

Termen naturlig plats betecknar en serie miljömässiga nivåer, från kontinenter och länder till det skuggiga området under ett enskilt träd. Alla dessa platser bestäms av de konkreta förhållandena mellan jord och himmel. Marken är förstas det mest påtagliga och stabila elementet, även om vissa egenskaper förändras över årstiderna.

Den dominerande egenskapen ett landskap har är

utsträckningen, och ett landskap kan variera beroende på hur utsträckningen ser ut. Begränsad eller obegränsad utsträckning, linjär eller oregelbunden. Det största inflytandet på ett landskaps utsträckning har topografin. Berg och dalar, flodraviner och öknar. Alla har de sin karaktäristiska topografi. Till landskapsstrukturen hör även beklädnaden, är landskapet skogsklätt eller täckt med gräs, består det av sand eller klippblock.

The spirit of natural place

De olika landskapsformerna kan enligt Norberg-Schulz delas in i fyra grundläggande, nämligen *Romantic landscape* (det romantiska landskapet), *Cosmic landscape* (det kosmiska landskapet) *Classical landscape* (det klassiska landskapet) och *Complex landscapes* (de komplexa landskapen).

Det romantiska landskapet är landskapet som är mest präglad av naturkrafterna. Hit kan räknas den nordiska urskogen, som har en rad speciella element, t.ex. det omvälvande landskapet och den lilla inverkan som himlen har. I ett romantiskt landskap måste bebyggelse underordna sig naturen, man måste leva i harmoni med omgivningarna. Bebyggelseskalan är liten, och dominerad av markens påverkan.

Det kosmiska landskapet har några starka drag, ett är den till synes oändliga utbredningen av landskapet. Himlen, som ofta är molnfri, har en enorm inverkan på landskapet, ibland uppfattas det nästan som mer himmel än mark. Det mest påtagliga kosmiska landskapet är öknerna.

Mellan det nordliga och det sydliga finns det klassiska landskapet. Det kan hittas i Grekland och i Italien, och blev en stark komponent i det romerska landskapet. Det klassiska landskapet

är varken monotont eller plottrigt, utan karaktäriseras av en komposition av distinkta beståndsdelar: väldefinierade kullar och berg, sällan klädda med någon grövre skog, välavgränsade och fattningsbara naturliga dalar och sänkor som ger en skulptural känsla. Marken har samtidigt en kontinuitet och en variation, och himlen har en strak inverkan utan att ta över.

Som en kombination av dessa urtyper för landskap finns de komplexa landskapen. De består alla av olika mängd romantiskt, kosmiskt och klassiskt landskap. Ett exempel är de franska slätterna, campagne, som har delar av de tre urtyperna av landskap i sig.

Man made place

The phenomena of man made place

Arkitekturen från tidiga civilisationer kan sägas vara en konkretisering av naturupplevelser, såsom föremål, ordning, karaktär, ljus och tid. Dessa upplevelser "översätts" till artefakter genom visualisering, komplettering, förståelse och symbolisering.

Det första stadiet i byggandet är att konkretisera naturkrafterna. I den västerländska tidiga konst- och arkitekturhistorien ser vi två sätt att göra detta. Antingen uttrycks krafterna "direkt", genom linjeföring och ornamentering, eller så är de konkretiserade föremål som representerar naturupplevelserna som nämndes tidigare. Man kan säga att den första varianten var populär bland de nordiska folkslagen, medan den andra varianten var populär i civilisationerna kring Medelhavet. Ett exempel på konkretiserad naturkraft är pyramiderna som byggdes av många civilisationer runt om i världen, som är artificiella berg. De konkretiserar de viktiga egenskaperna ett berg har, en stark

vertikal axel som förbinder jorden med himlen, och även solen.

Genom byggnader skapas platser gjorda av människan, som var och en innehåller den individuella platsens själ. Denna själ bestäms av vad som tolkas in i platsens betydelse genom visualisering, komplettering, förståelse och symbolisering. I lantlig arkitektur ligger den mänskligt framställda platsens själ nära den naturliga platsens själ, medan den i urban arkitektur är mer omfattande. Platsens själ i en stad består av andan i bebyggelsen (*the spirit of locality*), för att förankra platsen, samtidigt som den består av saker av mer generell natur som har sin förankring någon annanstans och som har flyttats genom symbolisering. Några av de beståndsdelarna är så generella att de finns överallt.

The structure of the man made place

Termen plats gjord av människan (*man made place*), betecknar en serie av miljömässiga nivåer, från byar och städer, ner till hus och deras interiörer. Alla dessa platser börjar i avgränsningen mot omgivningen, och förhållandet till exempelvis marken och himlen. Strukturen, Hur? Hur är byggnaderna placerade? Hur är relationen mellan byggnader och omgivningarna? Hur ser siluetten ut? Relationen mellan byggnader, rumsbildningar.

Den mest påtagliga egenskapen hos alla platser gjorda av människor är slutenheten (*enclosure*), dess karaktär och rumsliga egenskaper bestäms av graden av slutenhet. Den kan ha en mer eller mindre fullbordad slutenhet, det kan finnas öppningar och påtagliga riktningar. En "slutenhet" kan till och med bestå av enbart en förändring av markens ytskikt.

Storskaliga byggnadsverk i Norra stationsområdet

Karaktären på en plats gjord av människan bestäms i stor utsträckning av graden av "öppenhet". Genomsiktligheten på vägarna till rummet avgör om rummet upplevs som en isolerad enhet eller som del av något större. Den mänskligt gjorda platsens själ består i hur de olika platserna är när det gäller rymd och beskaffenhet när det kommer till hur platsen är organiserad och gestaltad.

The spirit of the man made place

Hur den platsen skapad av människor uppfattas. Samma bebyggelsestruktur kan uppfattas på ett flertal sätt, beroende på omständigheterna. Norberg-Schulz nämner fyra skilda kategorier av hur en plats upplevs baserat på dess arkitektur, i likhet med hur ett landskap kategoriseras. Dessa är *romantic*, *cosmic*, *classical* och *complex*, och kan fritt översättas med romantisk, kosmisk, klassisk och komplex arkitektur.

Det som är framträdande med den romantiska arkitekturen är mångfald och variation. Den kan vara svårdefinierad med logiska termer, och kan uppfattas som irrationell och subjektiv. Romantisk arkitektur karaktäriseras av en stark atmosfär, och kan upplevas som fantastisk och mystisk, men också intim och idyllisk. Som helhet känns den romantiska arkitekturen igen på en levande och dynamisk framtoning med betoning på uttryck. Formerna verkar vara framväxta snarare än strikt organiserade, och har ofta likheter med naturen. Den romantiska rumsligheten är mer topografisk än geometrisk. I staden får det uttryck i ett tätt och obestämt mönster med frihet och variation. Platser är ofta oregelbundna.

Exempel på företeelser som klassificeras som romantiska är enligt Norberg-Schulz den medeltida staden med sina vindlande grän-

der och oregelbundna torg. Dessa är framvuxna på ett oorganiserat och oplanerat sätt, och uppvisar stor variation i form och mönster. Art nouveau, i Sverige jugend, är ett exempel på en arkitekturriktning som uppfattas som romantisk, trots att den är planerad i sin form. Arkitekter som har använt sig av romantisk arkitektur i forma av art nouveau är Guimard, som använde järnsmide i form av växtrankor i formgivningen av byggnader. Guimards tydligaste art nouveaubyggnader är nog de han ritade för tunnelbanan Metro i Paris. En annan arkitekt känd för sina naturinfluerade byggnader är Gaudi, vars byggnader har en lekfull naturinspirerad färg och form. Romantisk arkitektur är präglad av en stark lokal tillhörighet.

Kosmisk arkitektur kännetecknas av likformning och ordning. Den uppfattas som ett integrerat logiskt system, och verkar rationell och abstrakt i sin relation till omgivningen. Kosmisk arkitektur saknar ofta atmosfär och är uppbyggd av ett fåtal element. Den är i stort sett motsatsen till den romantiska arkitekturen, och väldigt sällan används ord som fantastisk eller idyllisk för att beskriva den kosmiska arkitekturen. Formerna är ofta mer statiska än dynamiska, och verkar snarare underordna sig en övergripande struktur än att vara ett resultat av konkret komposition. Ledordet är mer "nödvändighet" än "uttryck". Den kosmiska platsen är strikt geometrisk och är ofta inrymd i ett övergripande rutnät. Kvalitéerna med kosmiska platser är ofta överordnade, de enskilda byggnaderna pockar inte själva på uppmärksamhet, utan de samverkar till att göra platsen och den övergripande strukturen starkare och tydligare.

Två vitt skilda företeelser klassificerar Norberg-Schulz som kosmiska: den arabiska arkitekturen och den amerikanska stadsplaneringen. Det kan verka som om de två inte har några som

helst beröringspunkter, men det finns starka likheter i uppbyggnaden. Den allra tydligaste likheten är den starka överordningen, byggd på en geometrisk grundform. Den arabiska arkitekturen inryms i ett oktagonalt nät, medan den amerikanska staden är strikt uppbyggd på bas av det rektangulära rutnätet. Båda företeelserna strävar efter en effektivitet i formen, samtidigt som det finns en flexibilitet.

Den tredje formen av arkitektur, den klassiska, kännetecknas av ett tydligt bildspråk och en artikulerad form. Ordningen är logisk, medan innehållet visar på ett starkt humanistiskt drag. Klassisk arkitektur är "objektiv", både bildligt och bokstavligt talat, då den är vacker att se på och samtidigt stram i utformningen. Den karaktäriseras av konkret närvaro, och varje element har sin egen "personlighet". Formerna är varken statiska eller dynamiska, utan klar och uttrycksfull med ett organiskt liv. De verkar vara resultatet av en medveten komposition av individuella element, och ger både en känsla av tillhörighet och frihet. Den klassiska platsen förenar topologiska och geometriska uttryck. Den enskilda byggnaden är uppbyggd enligt ett strikt geometriskt mönster som ger identitet, medan sambandet mellan byggnaderna är topologisk. En typisk "demokratisk" frihet uppstår. Klassisk arkitektur saknar inflytandet av ett övergripande storskaligt system, och rumförhållandena kan sägas bestå i ett flertal sammanlagda individuella platser. I relation till omgivningarna har den klassiska bebyggelsen en distinkt, karaktäristisk närvaro. Denna närvaro uppnås genom en uttrycklig formgivning. I den klassiska byggnaden har alla delar en egen individuell identitet, samtidigt som de samverkar och ger uttryck till hela byggnaden.

Många exempel på klassisk arkitektur finns i Grekland, och med

sin jämvikt och harmoni har klassisk grekisk arkitektur genom århundraden varit ett ideal för många, och har uppkommit i otaliga varianter i de mest skiftande sammanhang.

Romantisk, kosmisk och klassisk arkitektur är urtyperna för en plats skapad av människor. De hjälper oss att förstå och tolka vad som är *genius loci* - platsens själ - för varje särskild byggd plats. Men p.g.a. den hårda indelningen i dessa tre typer så är det svårt att hitta en renodlad form av någon av dessa tre typer, de är oftast uppblandade med varandra och finns i olika konstellationer. I den europeiska arkitekturhistorien finns det två sådana konstellationer av särskilt intresse: den gotiska katedralen och barockträdgården. Den gotiska katedralen hör hemma i den romantiska medeltida staden, men överskrider sitt sammanhang i omgivningarna. I interiören märks ljuset som blir ett uttryck för gudomlig närvaro, och den systematiskt uppdelade strukturen i byggnaden är en visualisering av det ordnade kosmos som det beskrivs i den skolastiska filosofin. Katedralen förenar de romantiska och kosmiska kvalitéerna, och blir en symbol för de kristna värderingarna i staden, och gav därmed en kosmisk, överordnad dimension till vardagslivet.

Barockträdgården är en annan sorts konstellation. Här är inte den kosmiska dimensionen representerad av ljus som symbol för överheten, eller av en byggnads struktur som reser sig mot ljuset, utan av en horisontell utbredning av stigar i geometriska nätverk, som konkretiserar de pretentioner regenten hade om sig själv som den absoluta mittpunkten. Barockparken förenar platser gjorda av människor med naturliga platser.

Eftersom den komplexa stadsmiljön är baserad på bosättningar (*gatherings*), ger det ofta många möjligheter till identifikation.

Det är därför det är lättare att känna sig hemma i en främmande stad än i ett främmande landskap. Platsens själ i en mänsklig bosättning representerar ett mikrokosmos, och städer skiljer sig i vad de består av. I vissa städer har jordens krafter en stor inverkan, andra är underordnade himlens inverkan, ytterligare andra kan vara präglade av kultiverat landskap eller vara dränkta i ljus. Alla städer måste ha något av de kategorier som nämnts tidigare, för att göra det möjligt för människor att bosätta sig där. Mänsklig bosättning består i säkerheten i att samtidigt som man finns på en plats, är man öppen för världen. Med andra ord: *located in the natural genius loci and open to the world through the gathering of the man-made genius loci.*

Place

Meaning

Platsens mening är en psykologisk, själslig uppfattning. Genom bebyggelse ger man en fysisk mening åt en plats, arkitekten konkretiserar de tänkta meningarna för en plats.

Identity

Det primära förhållandet mellan två föremål är läge. Var lägger människan sina bosättningar? Var finns platser i naturen som inbjuder till mänsklig bosättning? Frågorna måste besvaras både rumsmässigt och karaktärsmissigt. Rent rumsligt måste människan ha en slutenhet kring sig, och därför bosätter sig där naturen erbjuder en betonad rumslighet. platsens identitet bestäms av läget, den allmänna rumsliga fördelningen och den karaktärsmissande utformningen i området.

History

Hur ska en plats behålla sin identitet över tiden och med press från historiska krafter? Hur kan en plats anpassa sig till de

föränderliga behoven av publikt och privat liv? Den allmängiltiga trenden idag verkar vara att blunda för det första problemet, och att blint acceptera en anpassning till förändring. Om man istället förvaltar områdets kvaliteter, och bevarar vissa utvalda strukturer kan området behålla sin genius loci. Dessa strukturer är som nämnts tidigare: läge, den allmänna rumsliga fördelningen och den karaktärsmissande utformningen i området. De primära strukturella egenskaperna måste respekteras, alltså typen av bebyggelse, till användning och byggnads-sätt.

Place today

The loss of place

Det moderna (modernistiska) sättet att bygga på har ofta brister i utformningen som gör att kvaliteter i ett område går förlorade. Moderna byggnader är inte längre uppbyggda kring slutenhet och täthet, utan är oftast spridda i ett parkliknande landskap. Gator och torg i traditionell mening finns inte längre, och resultatet av ett modernt byggnads-sätt blir en utspriddhet. Kontinuiteten i landskapet avbryts och byggnaderna bildar inte längre sammanhållna grupper. Även om det kan vara planerade husgrupper som är grupperade i form, så upplevs ingen rumslighet från marken. Stadslandskapet bryts och väggarna i staden upplöses. Som en konsekvens av detta förlorar noder, stråk och områden sin identitet.

The recovery of place

Problemet med den moderna arkitekturen är oftast att platsen själ inte anses vara relevant för uppförandet av byggnader. Dock finns det bra exempel på en känslig modern arkitektur, och Norberg-Schulz nämner Alvar Aalto som en föregångare inom modern, platsanpassad arkitektur. Den amerikanske arkitekten

Louis Kahn nämns som en föregångare när det gäller utformningen av urbana platser, p.g.a. hans ofta ingående analys av platsen som föregår byggnationer.

Norberg-Shulz avslutar sin bok med en mening som en slags

sammanfattning av hur en arkitekt bör förhålla sig till en plats: först när vi förstår platsen, kan vi medverka till att bidra till platsens historia. *Only when understanding our place, we may be able to participate creatively and contribute to its history.*